

Universiteit
Leiden
The Netherlands

In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)

Vetten, J. de

Citation

Vetten, J. de. (2016, November 9). *In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)*. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/44139>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/44139>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/44139> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Vetten, J. de

Title: In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centruumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)

Issue Date: 2016-11-09

‘Een partij van fascistten, criminelen en tuig’ De bestrijding in de arena ‘publieke opinie’

Inleiding

De politicoloog Ami Pedahzur wees in 2004 op het belang van de bijdrage van de ‘civil society’ – maatschappelijke organisaties, actiegroepen en de media – aan de bestrijding van extremistische groepen en partijen. In de vs bijvoorbeeld speelden zogenoemde ‘watchdog’-organisaties een belangrijke rol bij de bestrijding van extreem-rechts. Deze maatschappelijke organisaties verzamelden en publiceerden informatie, boden scholingsprogramma’s aan, probeerden de overheid te beïnvloeden – bijvoorbeeld om wetgeving aan te nemen – en spanden rechtszaken aan.² In dit hoofdstuk gaat het om de beïnvloeding van de beeldvorming over de CP en CD in de publieke opinie; daarbij speelden net als in de vs maatschappelijke organisaties en de media een belangrijke rol. In het eerste deel van dit hoofdstuk wordt ingegaan op de rol van enkele maatschappelijke organisaties die de strijd aanbonden tegen racisme en discriminatie en zich scherp afzetten tegen de CP en CD. Hierbij hanteerden zij diverse middelen, zoals informatieverstrekking, rechtszaken en demonstraties. Omdat de Anne Frank Stichting zo’n belangrijke rol speelde, zal op die organisatie wat dieper worden ingegaan. In het tweede deel van dit hoofdstuk wordt ingegaan op de rol van de media, met name op die van kranten en weekbladen. Bij de opkomst van extreem-rechtse partijen, en meer in het bijzonder van de CP en CD, kwam bij de media al snel de vraag aan

de orde hoe ze zouden moeten omgaan met dergelijke groeperingen. Er wel of geen aandacht aan besteden? Doodzwijgen of terughoudend berichten? Of gewoon: nieuws is nieuws? Maar wat als publiciteit ook kon fungeren als propaganda voor dergelijke groeperingen? De media stonden voor een dilemma: aan de ene kant de plicht om het publiek zo volledig en betrouwbaar mogelijk te informeren; aan de andere kant de angst om door te informeren mee te werken aan het verspreiden van in hun ogen verderfelijke ideeën.³ En wat deden de CP en CD? Stelden ze zich teweer tegen mogelijk negatieve berichtgeving door maatschappelijke organisaties of in de media? Of probeerden ze juist gebruik te maken van de media door *free publicity* te genereren?

Maatschappelijke organisaties

Maatschappelijke organisaties als de Anne Frank Stichting, het Nederlands Centrum Buitenlanders (NCB), vakbonden, zoals de Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV), organisaties van het voormalig verzet, organisaties van minderheden en antidiscriminatiebureaus ontplooiden een breed scala aan activiteiten om de publieke opinie te beïnvloeden op het gebied van wat zij zagen als fascisme en racisme. Daarbij besteedden ze ook veel aandacht aan de CP en CD. De Anne Frank Stichting, het NCB en de FNV waren al actief tegen die partijen in de jaren tachtig. In het begin van de jaren negentig kwamen daar, onder invloed van extreem-rechts geweld in Duitsland, maar ook in Nederland, nieuwe organisaties bij, zoals Magenta en Nederland Bekent Kleur.⁴

Anne Frank Stichting

De Anne Frank Stichting was opgericht in 1957 met als doel het beheren van het Anne Frank Huis en het uitdragen van Anne Franks levensverhaal en idealen. Aan het eind van de jaren zestig nam de stichting afscheid van de tot dan gekoesterde politieke en religieuze neutraliteit en ging ze maatschappijkritische standpunten uitdragen. Het accent kwam nu te liggen op het bestrijden van

discriminatie en vooroordelen en het wegnemen van hun voedingsbodem. Vanaf het einde van de jaren zeventig ging de stichting zich, als gevolg van de opkomst van extreem-rechtse partijen in het Verenigd Koninkrijk en West-Duitsland, richten op de bestrijding van wat zij zag als 'herlevend fascisme' en racisme in West-Europa, vanaf het begin van de jaren tachtig ook in Nederland. In die jaren was, mede door de opkomst van de CP, de bestrijding van fascisme en racisme een van de belangrijkste activiteiten van de stichting. De analogie met de jaren dertig speelde daarbij een grote rol. Net als toen in Duitsland was er in het begin van de jaren tachtig in Nederland een economische crisis, kritiek op de democratie en toenevend racisme. De tijd leek rijp voor een herleving van het fascisme, wellicht in een andere vorm. Door op tijd in actie te komen zou volgens de stichting een herhaling kunnen worden voorkomen: '[J]uist uit de "voorzichtige" beginperiode van het nazibewind [moeten] de lessen getrokken [...] worden voor het heden.'⁵ In de tweede helft van de jaren tachtig veranderde de opstelling van de Anne Frank Stichting, doordat de CP weer uit de Tweede Kamer was verdwenen en doordat de ideeën van de stichting zelf waren veranderd. Zij maakte zich nu minder zorgen over herlevend fascisme, maar meer over discriminatie en 'alledaags racisme'.⁶

De rol van de Anne Frank Stichting in de strijd tegen het racisme werd in de Tweede Kamer breed gewaardeerd. Toen staatssecretaris Ad Ploeg (VVD) in een interview in *Vrij Nederland* in november 1984 zei dat de Anne Frank Stichting een cryptocommunistische organisatie dreigde te worden, namen Kamerleden van de kleine linkse partijen maar ook van de PvdA, CDA en D'66 het voor de stichting op. Het CDA-Kamerlid Krajenbrink merkte toen op: 'Het bestrijden van racisme is terecht een belangrijk punt in het regeringsbeleid. De Anne Frank Stichting speelt in dat kader een belangrijke en door de Kamer gewaardeerde rol, die wij hier nog eens onderstrepen.'⁷ Het was overigens niet alleen staatssecretaris Ploeg die de Anne Frank Stichting bekritiseerde. De 'enorme overtuiging van het eigen gelijk' dat uit de publicaties van de stichting bleek, alsmede de hoge frequentie van de waarschuwingen tegen 'herlevend fas-

cisme' en racisme riep nogal wat irritatie op, aanvankelijk vooral aan de rechterzijde van het politieke spectrum, maar in de loop van de jaren tachtig steeds meer ook ter linkerzijde.⁸

Welk beeld van de CP en CD rijst op uit de publicaties van de Anne Frank Stichting? In de bundel *Oud en nieuw fascisme* uit 1981 besteedde de stichting voor het eerst kort aandacht aan de CP, kort omdat de partij nog maar net bestond. Medewerker Joke Kniesmeijer bestempelde de CP in haar bijdrage als racistisch, niet als (neo)fascistisch; de Nederlandse Volks-Unie (NVU) zag zij daarentegen wel als neofascistisch. Zij bekritiseerde het 'inspelen op racistische gevoelens, dit zonder-meer verbinden van maatschappelijke problemen met de aanwezigheid van buitenlandse arbeiders en Surinamers' door de CP in haar propaganda. Dat deed haar terugdenken 'aan tijden dat de joden van alles de schuld kregen'. De rest van het programma van de CP bood volgens haar 'weinig concrete aanknopingspunten met neo-fascistische ideeën'.⁹

In 1982 ging Kniesmeijer uitvoeriger in op de CP in de brochure *De crisis en de nieuwe zondebok*. Het centrale thema van die partij was volgens haar het bestempelen van etnische minderheden tot zondebok; de onderliggende doelstelling was het aanwakkeren van de haat tegen en de angst voor de minderheden. Wederom kwam de vraag aan de orde of de CP racistisch of fascistisch moest worden genoemd. Aan de hand van een bij de Anne Frank Stichting gehanteerde uit tien aspecten bestaande omschrijving van het begrip 'fascisme' constateerde zij dat de CP aan enkele kenmerken leek te voldoen – zoals het creëren van zondebokken en het inspelen op angst en onzekerheid – maar aan enkele andere zeker niet – zoals het verheerlijken van geweld. Volgens haar zette de CP de ene groep, de autochtone Nederlanders, op tegen de andere groep, de etnische minderheden. Zij achtte crisisbestrijding, gebaseerd op het afwentelen van schuld op etnische minderheden, een racistische politiek, en zij vond een partij die een dergelijke politiek voorstond een racistische partij. Kniesmeijer concludeerde dat de CP '[o]p dit ogenblik' het best aangeduid kon worden als een 'extreem-rechtse, racistische

partij' en dus niet als fascistisch. Zij hield nog een slag om de arm, omdat het volgens haar lastig was een partij als de CP goed te beoordelen, bijvoorbeeld omdat de 'officiële' standpunten van de partij nogal eens afweken van de standpunten die de aanhang van de partij verkondigde.¹⁰

Nadat de CD in 1989 in de Tweede Kamer was gekomen, stelde de Anne Frank Stichting een brochure samen, *Politiek racisme in Nederland*, waarin de stichting nog eens uiteenzette waar de CD vandaan kwam, waar die partij voor stond en hoe politiek racisme kon worden bestreden. De stichting zag de CD als een voortzetting van de CP. Dezelfde mensen, zoals Janmaat en Bruyn, voerden er de boventoon. En ook de CD koppelde alle problemen in Nederland aan de aanwezigheid van minderheden en zei steeds dat de eigen bevolking werd achtergesteld. Kort samengevat: 'De propaganda van de C.D. is ééndimensionaal en probeert slechts met hele en halve leugens in te spelen op bestaande vooroordelen over minderheden. Om daar vervolgens politieke munt uit te slaan.'¹¹

Vanaf het begin had de Anne Frank Stichting de CP bestempeld als racistisch, en (bijna) niet als fascistisch.¹² Dit is opmerkelijk, omdat de CP vooral in het begin van de jaren tachtig regelmatig werd geassocieerd met fascisme. De conclusie dat de CP een racistische partij was werd overigens – behalve door radicale antifascisten, de CPN en nog wat groepen en partijen die deze partij bleven aanduiden als fascistisch – in de loop van de jaren tachtig breed overgenomen in Nederland.

De Anne Frank Stichting pleitte voor een scherpe bestrijding van partijen als de CP: 'Wie het grondprincipe van democratie, de menselijke gelijkwaardigheid schendt, dient te worden buitengesloten.'¹³ Eigenlijk zou de CP moeten worden verboden; een partij die 'systematisch de positie van etnische minderheden ondergraaft' zou volgens de stichting 'geen bestaansrecht mogen hebben'. Maar een verbod van die partij achtte de stichting 'met de huidige wet in de hand' moeilijk te realiseren.¹⁴ Wat moest er dan gebeuren? In enkele publicaties werkte Joke Kniesmeijer de gewenste strategie

tegen de CP uit. In september 1982, enkele dagen na de toetreding van Janmaat tot de Tweede Kamer, schreef zij dat het negeren van de CP geen verstandige optie was. Het leek haar onwaarschijnlijk dat zo'n verschijnsel vanzelf weer zou overgaan als er geen aandacht aan besteed zou worden. Zij pleitte voor een breed front tegen de CP; de strijd tegen extreem-rechts zou niet uitsluitend een zaak moeten zijn van extreem-links: '[I]edereen die de democratie een warm hart toedraagt [zou] zich tegen racistische ontwikkelingen [moeten] keren.' Ze pleitte er ook voor om een duidelijk onderscheid te maken tussen partijleiding en aanhang; het was niet zo dat 'alle 68.000 stemmers op de Centruumpartij notoire racisten zijn'. Ze vermoedde dat '[h]et gevoel geen gehoor te vinden voor hun problemen bij "de politiek" [...] waarschijnlijk een belangrijke rol speelt' voor deze mensen. Verder waarschuwde ze voor geweld bij acties tegen de CP; daardoor zou voor velen antiracisme identiek worden aan geweld.¹⁵ Zij was vooral bang voor 'racistische provocaties [...] met het oogmerk de anti-racisme beweging in een kwaad daglicht te stellen'. Tot slot waarschuwde zij voor de mogelijkheid dat andere partijen, zoals eerder in het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk, uit electoraal gewin delen van het extreem-rechtse gedachtegoed zouden overnemen. Maar zij zag dat nog niet meteen in Nederland gebeuren: '[P]olitieke partijen zijn het de laatste tijd zelden zo eens geweest als in hun veroordeling van de Centrumpartij.'¹⁶

Wat deed de Anne Frank Stichting concreet? Veruit de belangrijkste activiteit van de stichting was informatie verzamelen en verstrekken. Zij publiceerde veel boeken, brochures en artikelen over (neo)fascisme en racisme, en over de CP en CD. Daarnaast waren er lespakketten, tentoonstellingen, persberichten, brieven aan politieke partijen¹⁷ en ingezonden brieven in kranten. Verder heeft de stichting enkele rechtszaken tegen de CP gevoerd. In mei 1982 probeerde zij bij de Raad van State de kandidatenlijsten van de CP in enkele kieskringen ongeldig te laten verklaren. Dit mislukte: de stichting was niet-ontvankelijk, omdat zij geen kiesgerechtigde was.¹⁸ In mei 1984 spande de stichting na de publicatie van de uitgelekte nota 'Nederland voor de Nederlanders' een kort geding aan

tegen het Wetenschappelijk Bureau van de Centruumpartij en eiste zij strafvervolgning. De rechter bepaalde – zoals we hebben gezien – dat het Openbaar Ministerie terecht niet tot vervolging overgegaan was, omdat de nota niet door de CP was gepubliceerd, maar was uitgelekt.¹⁹ Tot slot was de stichting een enkele maal betrokken bij het organiseren van demonstraties, met name in het begin van de jaren tachtig, bijvoorbeeld in 1980 in de Jaap Eden-hal in Amsterdam en in 1982 op het Binnenhof in Den Haag bij de beëdiging van Janmaat.

Binnen de Anne Frank Stichting speelde Joke Kniesmeijer een cruciale rol. Zij was het gezicht naar buiten van de stichting, publiceerde veel en werd regelmatig geraadpleegd en geïnterviewd door de media. Daarnaast was zij ook actief in de Partij van de Arbeid. Daar was zij onder meer lid van de commissie-Stuivering die zich eind 1982 in opdracht van het partijbestuur boog over de opkomst van de CP en over de vraag hoe die partij het best bestreden kon worden²⁰, en van de commissie-Rombouts die tussen 1990 en 1992 voor de PvdA een ‘samenhangend en geactualiseerd minderheden-beleid’ ontwikkelde en daarbij ook aandacht besteedde aan de ‘racistische partijen’.²¹ Bij haar overlijden in 2008 typeerde *Het Parool* haar als een vrouw die haar hele leven had gestreden tegen vooroordelen en discriminatie.²²

Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV)

Ook de FNV ging, vanaf medio 1985, informatie verstrekken over racisme en discriminatie. Daarnaast ontwikkelde zij trainingen, cursussen en vormingsactiviteiten op dit gebied. Verder wilde zij haar leden stimuleren om actief te worden in antifascisme- en antiracismecomités. Hierbij gold wel de kanttekening dat het moest gaan om comités die ‘uitgangspunten en doelstellingen hebben, die democratisch zijn en die overeenkomen met de FNV-doelstellingen’.²³ Waarschijnlijk zag men niet graag FNV’ers lid worden van radicale comités. Tot slot was de FNV een enkele keer betrokken bij demonstraties, zoals die in Almere in 1983 na de overwinning van de CP bij de gemeenteraadsverkiezingen.²⁴

De FNV vond het een ongewenste situatie dat CP’ers of CD’ers te-

vens lid waren van een FNV-bond. In 1985 besloot de Federatieraad van de FNV dat het lidmaatschap van een bond onverenigbaar was met het lidmaatschap van of het openlijk sympathiseren met een organisatie die aanzette tot rassendiscriminatie, zoals de CP en CD.²⁵ Dit besluit was gebaseerd op een medio juni 1985 uitgebracht rapport, 'Standpuntbepaling van de FNV met betrekking tot (opkomend) fascisme en racisme'. De belangrijkste in het rapport genoemde reden voor uitsluiting was dat iemand niet de doelstellingen van de bond – waarin uitgegaan werd van de gelijkwaardigheid van mensen – kon onderschrijven en tegelijkertijd 'een racistische en fascistische overtuiging' kon hebben.²⁶ In enkele FNV-bonden was deze uitsluitingsdiscussie al eerder aan de orde geweest, namelijk in mei 1984 bij de politiebond NPB²⁷ en in december 1984 bij de onderwijsbond ABOP.²⁸

Pas in de jaren negentig kreeg het FNV-besluit van 1985 gevolgen, toen duidelijk was geworden dat zich onder de CD-kandidaten voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 ook FNV-leden bevonden.²⁹ Eerder was al uit een enquête van *Het Parool* en NIPO gebleken dat van de CD-aanhang een op drie lid was van een vakbond.³⁰ In de aanloop naar de verkiezingen werden verschillende actieve CD'ers uit de FNV gezet. Het Zeeuwse FNV-lid Toon Poppe, sinds 1990 lid van de CD, was kaderlid van de Vervoersbond FNV. Toen bekend werd dat hij de CD-lijsttrekker in Vlissingen was, kreeg hij de keuze voorgelegd om zijn lidmaatschap van de CD op te geven of te worden geroyeerd als lid van de bond. Omdat hij weigerde zijn CD-lidmaatschap op te zeggen volgde royement als FNV-lid. Volgens Poppe stonden er minstens twintig FNV'ers op de CD-lijsten. Een van hen was Rob van Eijndthoven, kaderlid van de Bouw- en Houtbond van de FNV.³¹ Nadat bekend werd dat hij tweede op de CD-lijst in de Haarlemmermeer stond, kreeg ook hij de keuze voorgelegd: CD opzeggen of royement, en weer volgde royement.³² Een ander was John van der Steen, lid van de CD vanaf 1991 en lijsttrekker in 's-Hertogenbosch. Hij had zijn lidmaatschap van de Industriebond FNV eind 1992 zelf opgezegd, na uitspraken van FNV-voorzitter Johan Stekelenburg dat CD'ers niet thuishoorden in de FNV.³³

Nederlands Centrum Buitenlanders

Het Nederlands Centrum Buitenlanders (NCB), opgericht in 1974 en gevestigd in Utrecht, richtte zich op het verbeteren van de maatschappelijke positie van buitenlandse migranten door maatschappelijke beïnvloeding en emancipatie van de migranten.³⁴ Ook het NCB verschaftte informatie over – de bestrijding van – racisme. Het bracht, waarschijnlijk in 1984, de brochure *Racisme uitzichtloos* uit, waarin aandacht werd besteed aan verschillende manieren om (georganiseerd) racisme, waaronder de CP, te bestrijden. Door enkele regionale welzijnsstichtingen en het NCB was een antiracismecommissie in het leven geroepen die voorlichtingsmateriaal – zoals een film, ‘actieaffiches’ en de genoemde brochure – maakte dat bij lokale antiracismeactiviteiten kon worden gebruikt.³⁵ Het NCB publiceerde verder de bladen *Buitenlander Bulletin* (1976-1994) en *Contrast* (vanaf 1994), met onder meer informatie over de bestrijding van de CP en CD.

Naast de Anne Frank Stichting heeft ook het NCB enkele kort gedingen tegen de CP aangespannen, steeds over uitspraken in folders of in radio- en tv-uitzendingen. In mei 1982 spande het NCB met enkele particulieren en andere organisaties een kort geding aan tegen de CP wegens uitspraken uit in Amsterdam verspreide folders. De rechter verbood daarop de CP bepaalde uitspraken te doen.³⁶ Begin 1986 spande het NCB met anderen een kort geding aan tegen de CP in verband met uitspraken uit in Den Haag verspreide folders. Ook deze keer werd het die partij verboden bepaalde uitspraken te doen.³⁷ Medio 1989 was er een derde zaak. Nu spande het NCB, wederom met anderen, een kort geding aan tegen de CD, Janmaat en Vreeswijk in verband met uitspraken gedaan in uitzendingen voor politieke partijen. De CD moest rectificeren.³⁸ Deze zaken kwamen al aan de orde in hoofdstuk 4.

Magenta en Nederland Bekent Kleur

In het begin van de jaren negentig werden enkele nieuwe organisaties opgericht die een bijdrage gingen leveren aan de bestrijding van racisme en discriminatie. Deze stichtingen hielden zich vooral

bezig met informatieverstrekking en het organiseren van demonstraties. De stichting Magenta is opgericht in 1992 en hield zich bezig met de discriminatiebestrijding. Zij reed in het kader van de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 met een 'Geef racisme geen stem'-tram door Amsterdam. En tijdens de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 liet zij een 'Geef racisme geen stem'-trein door Nederland rijden. De stichting deelde informatie uit en bezoekers konden de tentoonstelling 'Eigen volk eerst' – een geactualiseerde versie van een tentoonstelling van de Anne Frank Stichting – bekijken.³⁹ Ook de stichting Nederland Bekent Kleur, opgericht in 1992, richtte zich tegen iedere vorm van racisme en op bevordering van de multiculturele samenleving. Op 21 maart 1992 organiseerde de stichting, met steun van driehonderd maatschappelijke organisaties, haar eerste demonstratie. Onder meer minister-president Lubbers en FNV-vicevoorzitter Adelmund voerden het woord en er waren circa tachtigduizend demonstranten. Na 1992 organiseerde zij jaarlijks op 21 maart, door de Verenigde Naties uitgeroepen als dag tegen het racisme, een antiracismedemonstratie.⁴⁰ Zij vond die demonstraties en festivals nodig om te laten zien dat er heel veel mensen tegen racisme en tegen de CD en CP'86 waren.⁴¹ Tijdens de verkiezingen van 1994 voerde zij, onder meer met steun van de bekende actrice Gerda Havertong, actie tegen de extreem-rechtse partijen onder het motto 'Kies Kleurig'.⁴² Nederland Bekent Kleur organiseerde verder in 1994 een internationale conferentie, waar antiracismeorganisaties en politici uit de Europese Unie met elkaar in debat gingen over onderwerpen die speelden bij de Europese verkiezingen. Zij had bovendien een antiracisme-informatielijn in het leven geroepen.⁴³

De media

Rol van de media

Om de berichtgeving over de CP en CD goed te kunnen begrijpen moet eerst kort worden ingegaan op ontwikkelingen in de media. Vanaf de jaren zestig zijn de media in Nederland en de verhouding

tussen de media en de politiek sterk veranderd. Tot en met de jaren zestig was de zogenoemde *partisan logic* dominant in de media; in de verzuilde samenleving fungeerden de media als een instrument van politieke partijen om de samenleving te informeren en zo nodig te mobiliseren. Bij de ontzuiling vanaf het eind van de jaren zestig vond er een overgang plaats naar een *public logic*; de media werden nu gedreven door het streven om waarheid te vinden en de burger daar zo goed mogelijk over te informeren; politieke partijen werden kritisch maar met respect behandeld; de toon was sceptisch maar niet cynisch. In de laatste decennia is door technologische en commerciële ontwikkelingen – zoals de opkomst van de commerciële televisie vanaf 1989⁴⁴ – de public logic overgegaan in een *media logic*.⁴⁵ Koole vatte de belangrijkste kenmerken van de ‘medialogica’ als volgt samen: ‘Oriëntatie van de media op het brede publiek; weinig aandacht voor de inhoud; voorkeur voor ellende, conflict en competitie – bijvoorbeeld: welke partij wordt de grootste? – en interpretatie in plaats van feiten.’⁴⁶ Ook de verhouding tussen media en politiek veranderde daardoor. De politiek paste zich meer en meer aan de medialogica aan, wat betekende dat het publieke debat ‘steeds meer werd bepaald door de mogelijkheden én begrenzings van het medium en dan vooral de televisie’.⁴⁷ In de medialogica wordt de politiek begrijpelijk gemaakt door die te interpreteren volgens schema’s die goed passen in de retoriek van vooral de visuele media; het gaat om dramatisch geordende beeldvorming. Daarmee is ook de functie van journalist veranderd; hij is ‘meer een professionele “makelaar in beeldvorming” geworden dan een waakhond van de democratie’.⁴⁸

De politicoloog Ellinas benadrukte in zijn boek uit 2010 het belang van de rol van de media bij de opkomst van nieuwe, ook extreem-rechtse, partijen in West-Europa: ‘The media can help small parties communicate their messages to much broader audiences than their organizational or financial resources would otherwise allow. Moreover, they can confer legitimacy and authority to political newcomers, and they can dispel voter doubts about their electoral

viability. In this sense, the media control the gateway to the electoral market.' Uit het onderzoek van Ellinas bleek dat de media per land en periode verschillende rollen hebben gespeeld bij de opkomst van extreem-rechts. Soms hielpen de media die partijen te profiteren van de electorale mogelijkheden, in andere gevallen blokeerden zij juist de toegang tot het 'mainstream' politieke debat. Hij achtte het plausibel dat de media gedurende de eerste jaren van een nieuwe partij de meeste invloed hebben; als een partij eenmaal electoraal is doorgebroken wordt het effect van de media geringer. De media kunnen de parameters van de partijcompetitie dus veranderen door politieke nieuwkomers al dan niet toegang te verschaffen: 'While mainstream party competition structures the opportunities available to new contestants, access to the media grants them the resources necessary to capitalize on these opportunities.'⁴⁹

Waarom zouden de media aandacht willen besteden aan extreem-rechtse partijen? Volgens Ellinas speelden daarbij commerciële, politieke en normatieve factoren een rol. In de eerste plaats commerciële factoren: 'Commercial pressures tempt the mainstream media to grant oversized access to previously unknown Far Rightists whose nationalist and populist rhetoric are controversial and simple enough to attract large audiences.'⁵⁰ Daarnaast kunnen ook de politieke doelen van de media een rol spelen; in Oostenrijk gaf de grootste krant van het land, de *Neue Kronen Zeitung*, veel aandacht aan de FPÖ,⁵¹ omdat de krant de doelen van die partij onderschreef. En tot slot kunnen de professionele normen van de media een rol spelen; in het Verenigd Koninkrijk moedigde de norm van onpartijdigheid journalisten aan aandacht te besteden aan het gehele politiek spectrum, terwijl in Duitsland veel media extreem-rechtse partijen juist geen aandacht gaven.

De media spelen dus een belangrijke rol bij de opkomst van extreem-rechtse partijen door ze ruimte te geven of hun die juist te onthouden. De vraag is nu hoe de media in Nederland zijn omgegaan met de CP en CD. Om die vraag te beantwoorden zal worden ingegaan op vier thema's: op de berichtgeving over die partijen op hoofdpijnen; op het beeld van die partijen in de berichtgeving; op

het debat in en door de media over de wijze van omgang met die partijen; en tot slot op de visie van de CP en CD op de rol van de media.

Berichtgeving

De CP en CD zijn zeker niet genegeerd in de Nederlandse dagbladen; er was juist relatief veel aandacht voor die partijen. Dat blijkt uit een analyse van de berichtgeving in enkele landelijke kranten in de jaren 1980 tot en met 1998.⁵² Voor de jaren 1980 tot en met 1990 is de berichtgeving in drie landelijke kranten, *De Telegraaf*, *De Waarheid* en *Het Vrije Volk*, bekeken op basis van de krantendatabase Delpher.⁵³ In die elf jaren publiceerden deze kranten ruim 4000 berichten over de CP en CD, waarvan bijna 50 procent in de jaren 1983 en 1984. Ter vergelijking: in diezelfde periode publiceerden deze kranten iets meer dan 400 berichten over de Evangelische Volkspartij; net als de CP was die partij in 1982 met één zetel in de Tweede Kamer gekomen en heeft die in 1986 weer moeten verlaten. Voor de jaren 1991 tot en met 1998 is gekeken naar de berichtgeving in drie andere landelijke kranten, *NRC Handelsblad*, *Algemeen Dagblad* en *Trouw*, op basis van de krantendatabase LexisNexis.⁵⁴ In die acht jaar publiceerden die kranten ruim 1800 berichten over de CD, waarvan ruim 15 procent in 1993 en bijna 40 procent in 1994; in de jaren daarvoor en daarna duidelijk minder. Dit beeld kan worden aangevuld met informatie ontleend aan het proefschrift van de communicatiewetenschapper Pytrik Schafraad over de berichtgeving over extreem-rechtse partijen in drie landelijke kranten, *NRC Handelsblad*, *de Volkskrant* en *De Telegraaf*, in de verkiezingsjaren van 1986 tot en met 2004. In de door hem onderzochte jaren publiceerden die kranten rond de verkiezingen⁵⁵ gemiddeld ruim één bericht per dag over extreem-rechts, met vooral in 2002 – het jaar van de verkiezingscampagne van Pim Fortuyn – zeer veel berichtgeving. In 1986, 1989 en 1998 bleven de kranten ruimschoots onder dat gemiddelde, maar in 1994, het jaar van de verkiezingsoverwinningen van de CD (en van CP'86), was het aantal berichten per dag relatief hoog: 0,84 bericht per dag. Bijna 50 procent van de be-

richtgeving in de jaren 1986, 1989, 1994 en 1998 was uit 1994.⁵⁶ Vooral in de jaren 1983-1984 en rond 1994 was er dus veel berichtgeving in de kranten over de CP respectievelijk de CD.

Vanaf de oprichting in maart 1980 wist de CP zich in de kijker te spelen met provocerende advertenties in dagbladen ter aankondiging van openbare bijeenkomsten en door demonstraties en opstootjes tijdens die bijeenkomsten. Als gevolg daarvan besteedden de media al in 1980 en 1981 enige aandacht aan de CP, wat opmerkelijk is voor een net opgericht partijtje met hooguit enkele tientallen leden.⁵⁷ In de jaren daarna groeide die aandacht sterk. Vooral in de jaren 1983-1984 was er zo veel berichtgeving over de CP dat er sprake leek van een mediahype.⁵⁸ De golf van media-aandacht voor de CP in die jaren was gerelateerd aan de angst en bezorgdheid in de Nederlandse samenleving voor de herleving van het fascisme; verder ging veel van de berichtgeving over CP'ers die 'opdoken' bij diverse verenigingen en maatschappelijke organisaties.

Een politiek commentator schreef in november 1982: 'Geleidelijk aan wint de vrees veld dat de nieuwe fascistenaars reeds onder ons zijn.' De maatschappelijke omstandigheden waren er volgens hem naar; er was een politieke, economische en sociale crisis: 'de barometer staat op 1930'.⁵⁹ *Elseviers Magazine* schreef in januari 1983 over de machtsovername van Hitler in 1933 en beantwoordde de vraag 'kan het opnieuw?' bevestigend: 'Het fascisme is nog altijd actief, ook in Nederland. Daar was 'het fascisme onder de vlag van de Centrumpartij de Nederlandse politiek binnengedrongen'; het blad vreesde een verdere groei van deze partij.⁶⁰ *De Tijd*, dat in januari 1983 een hele bijlage aan 'Fascisme, toen en nu' wijdde, was minder somber dan *Elseviers Magazine* over een herleving van het fascisme; volgens het blad leidden de NVU en de CP 'beiden [...] als organisatie een moeizaam bestaan'. Het blad vroeg ook Janmaat om zijn mening; die zag weinig opkomend fascisme, noch het gebruik van geweld om politieke ideeën door te drijven. Wel zag hij 'mensen die zich antifascisten noemen op kleine schaal geweld gebruiken. Die verstoren onze vergaderingen.'⁶¹

Daarnaast was er veel berichtgeving in de media over cp'ers die actief zouden zijn in of zouden werken bij allerlei verenigingen en maatschappelijke organisaties: milieuorganisaties, de dierenbescherming, de politie en het onderwijs. De *Nieuwe Revu* waarschuwde in juli 1983 de verenigingen van Nederland voor de 'infiltranten van de Centruumpartij'. De cp zou proberen bij diverse milieu- en dierenbeschermingsorganisaties een voet tussen de deur te krijgen. Het blad concludeerde: 'Via de riolen van de Nederlandse samenleving probeert de Centruumpartij vaste voet in het politieke en maatschappelijke bestel te krijgen. Vaak met dubbele tong en onder valse vlag.'⁶² In 1983 verschenen er veel berichten in de kranten over docenten die lid zouden zijn van de cp. Een weekblad schreef dat leraren die cp-lid waren, schoolkinderen met hun racistische of fascistoïde denkbeelden beïnvloedden.⁶³ Met name over Nico Konst, leraar geschiedenis en vicevoorzitter van de cp, werd veel geschreven, zeker toen enkele leerlingen publiekelijk aankondigden geen les meer van hem te willen hebben.⁶⁴ Tot slot verschenen er vanaf begin 1984 berichten in de kranten en weekbladen over politiemensen die sympathiseerden met of lid waren van de cp. Nadat *Het Parool* zich eind januari 1984 afvroeg in hoeverre de ideeën van de cp wortel hadden geschoten binnen de politie, ontstond zich in de media een debat over de vraag of een politiemann wel lid van de cp kon zijn.⁶⁵

De angst voor een wederopleving van het fascisme en voor de opkomst van de cp zorgde voor veel berichtgeving die deze angst wellicht ook weer verder aanwakkerde. Juist het linkse weekblad *De Groene Amsterdammer* gaf op dit punt tegengas. Begin juli 1983 waarschuwde het blad tegen een te lichtvaardig gebruik van de term fascisme; het leek erop dat dit begrip 'bezig is te verworden tot een etiket voor alles wat afkeurenswaardig is'. Verder vroeg het blad zich af of er wel een direct verband was tussen een economische crisis en het ontstaan van het fascisme.⁶⁶ En enkele weken later schreef hetzelfde blad dat er geen reden voor paniek of angst was. Velen zouden de dreiging van de cp overschatten; het wilde verder niet te snel parallellen trekken met het fascisme van de jaren der-

tig.⁶⁷ Misschien ook vanuit een gevoel van opluchting was er in 1984 heel veel aandacht in de media voor de conflicten in de CP.⁶⁸ Na het uiteenvallen van de CP eind 1984 ebde de angst voor een herleving van het fascisme weer even snel weg als hij was opgekomen.

Vanaf 1985 was er weinig aandacht meer in de media voor de CP en de nieuw opgerichte CD; zij waren dan ook geen (potentiële) machtsfactor meer. Dat veranderde pas in 1989 toen de CD een Kamerzetel wist te behalen en in 1990, toen de CD goede resultaten behaalde bij de gemeenteraadsverkiezingen. Nadat in 1991 het maatschappelijk debat over het minderhedenbeleid – geëntameerd door de vvd'er Bolkestein – was gestart, was er voor dit thema veel aandacht in de media. Al die aandacht was gunstig voor de CD en die partij steeg snel in de peilingen.⁶⁹ Rond 1993, 1994 was Janmaat een van de bekendste, zij het niet een van de geliefdste, politici van Nederland.⁷⁰

Vanaf begin 1994 was er heel veel media-aandacht voor de CD; weer leek er sprake van een mediahype. Deze golf van aandacht had waarschijnlijk vooral te maken met de snelle opkomst van de CD in het begin van de jaren negentig. Aan het begin van het verkiezingsjaar 1994 stond de CD er goed voor; in de peilingen stond de partij op flinke winst. De CD zou dat jaar drie zetels in de Tweede Kamer en 78 zetels in de gemeenteraden behalen, maar verder was 1994 een dramatisch jaar, wellicht mede als gevolg van de vele media-aandacht.⁷¹ Bijzonder was dat de media dat jaar de confrontatie met de CD zochten. Door undercover te gaan in die partij, gingen ze nieuws 'maken', ze gingen op zoek naar schandalen en onfatsoen. In de berichtgeving over de CD uit 1994 zijn drie fasen te onderscheiden: in de eerste fase (in januari) de media-aandacht voor uitspraken van Janmaat na het overlijden van minister Dales en in een interview met *Elsevier*; in de tweede fase (van februari tot en met mei) de media-aandacht na publicaties in drie weekbladen en op televisie over journalistieke undercoveracties in de CD; en in de derde fase (vanaf mei) de aandacht voor de conflicten binnen de CD.

Toen minister Dales (PvdA) van Binnenlandse Zaken op 10 ja-

nuari 1994 plotseling overleed, reageerde Janmaat bot en cynisch tegen de media.⁷² De verontwaardiging over zijn uitspraken was groot; een rel was geboren. In zijn autobiografie schreef Janmaat: 'Veel mensen reageren verschrikt: "Zoiets kan je toch niet zeggen bij de dood van een Minister." Maar dat kan dus wel.' Hij ging ervan uit dat alle verontwaardiging over zijn uitspraken erop gericht was de CD te beschadigen.⁷³ Janmaats harde reactie was overigens vooral ingegeven door de pogingen van het ministerie van Binnenlandse Zaken om subsidies terug te vorderen van de CD.⁷⁴

Een paar weken later, op 22 januari 1994, verscheen een interview met Janmaat in *Elsevier*, waarin hij zei dat minister van Justitie Hirsch Ballin, zoon van een Duits-joodse vluchteling, zou moeten aftreden.⁷⁵ De commotie over dit interview was zo mogelijk nog groter dan over de uitspraken bij het overlijden van mevrouw Dales, vooral door het mogelijk antisemitische karakter van Janmaats uitspraken; hij leek namelijk een verband te leggen tussen de joodse afkomst van Hirsch Ballin en zijn wens dat die zou aftreden. Maar Janmaat beweerde bij hoog en bij laag dat hij die uitspraken niet had gedaan; hij eiste een rectificatie. *Elsevier* verdedigde zich tegen de aantijgingen van Janmaat door een week later transcripties van delen van het interview te publiceren.⁷⁶ Volgens Janmaat bewees dit zijn gelijk: 'Duidelijk blijkt uit de uitgewerkte teksten dat de woorden over Hirsch Ballin door de journalisten in mijn mond zijn gelegd, maar dat ik ze niet uitgesproken heb.'⁷⁷ Gerry van der List schreef in een boek over de geschiedenis van *Elsevier* dat '[d]e transcriptie van het interview zoals dat is opgenomen op de band, laat zien dat Janmaat inderdaad politiek heel incorrecte opinies heeft verkondigd, maar daarbij wel een handje is geholpen door het interviewende duo'.⁷⁸ Het Haagse Gerechtshof vond dat Janmaat door de journalisten (in casu Jan Hoedeman en Arendo Joustra) nogal suggestief was ondervraagd met de kennelijke bedoeling om hem aanvechtbare uitspraken te ontlokken. De uitspraken zelf achtte het Hof niet voor vervolging vatbaar.⁷⁹ Janmaat had inderdaad gelijk; uit de letterlijke tekst van het interview – door de interviewers vastgelegd op cassettebandjes – blijkt dat hij de gewraakte uitspraken,

zoals gepubliceerd in *Elsevier*, niet heeft gedaan.⁸⁰ De twee *Elsevier*-nummers over Janmaat – het nummer met het interview en die met de transcriptie – waren overigens een commercieel succes; de losse verkoop was tweemaal zo hoog als normaal.⁸¹

Na de affaires over Dales en het *Elsevier*-interview was de beker nog niet leeg voor de cd. Vlak voor de gemeenteraadsverkiezingen van maart 1994 verschenen er in maar liefst drie weekbladen, *Nieuwe Revu*, *Panorama* en *De Groene Amsterdammer*, onthullende artikelen van journalisten die in de cd undercover waren gegaan.⁸² De *Panorama*-journalist maakte ook nog beeldopnamen met een verborgen camera; het TROS-programma *Deadline* zond deze vlak voor de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1994 uit.⁸³

Peter Rensen, freelancer bij de *Nieuwe Revu*, werkte enkele maanden undercover op het partijkantoor van de cd in Den Haag. Hij leerde daar de cd-top kennen en schrok van het soort mensen dat Janmaat tolereerde in zijn partij: 'Doelbewust maakt hij gebruik van criminele en gewelddadige mensen. [...] Hij kiest bewust voor geweld. Hij kiest bewust voor neonazi's als Van der Plas en De Regt.'⁸⁴ Hij heeft ze nodig om zijn woorden kracht bij te zetten.' Rensen noemde de cd een partij van 'fascisten, criminelen en tuig'.⁸⁵

Panorama-verslaggever Bas van Hout was zes maanden lang undercover in de Amsterdamse afdeling van de cd. Hij maakte een bliksemcarrière en wist het te schoppen tot nummer zeven op de cd-kandidatenlijst voor de gemeenteraad van Amsterdam. Verder werd hij de vertrouweling van de nummer één van de Amsterdamse cd, Yge Graman.⁸⁶ Die vertelde hem onder meer over plannen voor een gewapende strijd. Er zouden wapendepots zijn aangelegd en er lag een draaiboek klaar voor de 'dag van de grote confrontatie' waarop vele slachtoffers zouden vallen. Onder een selecte groep cd'ers en cp'ers circuleerde een dodenlijst met namen van tweehonderd politici en andere hoogwaardigheidsbekleders die verantwoordelijk werden geacht voor het minderhedenbeleid. Verder was Graman tegenover Van Hout zeer openhartig over zijn gewelddadige verleden.⁸⁷ Enkele uitspraken van Graman had Van Hout op de verborgen camera vastgelegd. Graman bekende onder meer enkele

brandstichtingen, eind jaren zeventig in Amsterdam gepleegd. Voor de camera noemde hij ook de dodenlijst. Het TROS-programma *Deadline* zond deze beelden eind april 1994 uit.⁸⁸

Kees Kooiman ten slotte, stagiair bij *De Groene Amsterdammer*, was zes maanden undercover in de CD. Net als Rensen werkte hij op het partijbureau in Den Haag. En net als Van Hout had hij een bliksemcarrière binnen de CD; hij was uiteindelijk zowel secretaris van de CD-jongerenvereniging als lid van de gemeenteraad van Purmerend. In zijn artikel gaf hij een scherp beeld van de CD. Van de partijtop, Janmaat en Schuurman, die binnen de grenzen van de wet probeerden te opereren. En van de mensen daaronder, het partij kader, die hij omschreef als ‘spijkerharde xenofoben, velen met een strafblad, met directe verbindingen met regelrechte nazi-organisaties’. De ‘messentrekkers en moordenaars’ onder de aanhang werden door de partijtop ruimhartig getolereerd. In de gemeenteraden en de Provinciale Staten agiteerden ze tegen buitenlanders en in hun vrije tijd ‘wisselen ze rechts-radical literatuur uit, zingen ze naziliederen en proosten ze op “volk en vaderland”’.⁸⁹

De drie undercoveracties leverden overigens – behalve de door Graman opgebiechte misdrijven, waarvoor hij in 1995 werd veroordeeld⁹⁰ – relatief weinig hard nieuws op; het beeld van de CD was al wel duidelijk uit ‘gewoon’ journalistiek werk.

Voor al naar aanleiding van de undercoveractie van Van Hout ontstond een debat of het middel in dit geval niet te zwaar was. In de ‘Code van Bordeaux’ – een in 1954 opgestelde en in 1986 aangevulde tekst met journalistieke beginselen – stond dat journalisten bij het verkrijgen van nieuws, foto’s en documenten alleen faire methoden dienden te gebruiken. Wanneer is undercoverjournalistiek geoorloofd? Het uitgangspunt dat een journalist met open vizier werkt en dus zijn functie bekendmaakt aan informanten, zou hij slechts in zeer uitzonderlijke situaties los mogen laten. Daarvan kan sprake zijn bij gerichte en gefundeerde verdenkingen van ernstige wanpraktijken of misstanden die in de openbaarheid gebracht moeten worden. Daarvóór zou eerst al het redelijkerwijs mogelijke gedaan moeten zijn om die misstanden langs andere weg boven

tafel te krijgen.⁹¹ Was daar in dit geval sprake van? Erik Jurgens, die toen lid van de Raad voor de Journalistiek was, had zo zijn vragen: 'In het algemeen houd ik niet van methodes waarbij geen open kaart wordt gespeeld. Men laat zich erg beïnvloeden door de mening dat de CD een erg onsympathieke club is, maar zijn CD'ers daarom vrij wild? Mijn antwoord is: Neen! De rechtsstaat beschermt een ieder, ook mensen wier opvattingen wij ten diepste afkeuren.' Hij was tegen de undercoveractie van Van Hout, omdat die geen gefundeerd vermoeden van een strafbaar feit had – Van Hout had zich tevoren niet gedocumenteerd, omdat hij zo onbevooroordeeld mogelijk aan de slag wilde gaan – en omdat er in zijn ogen geen sprake was van ernstige misstanden die in het algemeen belang moesten worden onthuld.⁹² Ook onderzoeker Jaap van Donselaar was kritisch over de publicaties van de journalisten: 'Niet alledaagse uitspraken van het partijkader [worden] zeer ingedikt [...] opgediend, zodat ze extra krachtig overkwamen, terwijl de alledaagse praktijk natuurlijk veel saaier is.'⁹³ Advocaat-generaal Jan Leijten daarentegen had weinig moeite met de undercoveracties. Hij duidde die aan als 'een laatste manier van gegevens vergaren'; verder zei hij: 'Soms zijn de bewijzen die op de rotste manier verkregen worden het sterkste.'⁹⁴

Het beeld dat uit al deze publiciteit oprees was dramatisch voor de CD. De partij en de partijtop waren door de strafrechter veroordeeld voor discriminatie.⁹⁵ Het tweede echelon van de partij bleek te bestaan uit 'fascisten, criminelen en tuig'.⁹⁶ Door al deze publiciteit ontstond er veel onrust binnen de CD. Er brak een machtsstrijd uit, waarvan de media weer uitvoerig verslag deden. Na medio 1994 kelderde de CD in de peilingen, de partij raakte in het ongerede en speelde de jaren daarna, ondanks de zetels in de Tweede Kamer, de Provinciale Staten en de gemeenteraden, geen politieke rol van betekenis meer. Er was weinig media-aandacht meer, hooguit enige aandacht voor de conflicten en schandaaltjes in de partij. Pas bij de verkiezingsnederlagen van de CD van 1998 en bij het overlijden van Janmaat in 2002 was er nog een laatste opleving van aandacht van de media.⁹⁷

Beeldvorming

Hoe was de beeldvorming over de CP en CD in de kranten en weekbladen? Om deze vraag te beantwoorden zijn in totaal 75 langere berichten over de CP en CD geanalyseerd: achtergrondartikelen over en portretten van die partijen en interviews met Janmaat en andere voorlieden, geen 'gewone' nieuwsberichten. Dit criterium zorgde ervoor dat er vooral artikelen uit weekbladen zijn geselecteerd. De berichten zijn ontleend aan de knipselarchieven van het Documentatiecentrum van de Anne Frank Stichting, het Documentatiecentrum van de Tweede Kamer en het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.⁹⁸ De meeste berichten zijn uit de jaren dat de CP en CD het vaakst in het nieuws waren: ruim 46 procent is uit de jaren 1982, 1983 en 1984 en 28 procent is uit de jaren 1993 en 1994. Ze zijn afkomstig van de linkse weekbladen *Vrij Nederland* (20 procent) en *De Groene Amsterdammer* (ruim 14 procent). Daarnaast besteedde ook het conservatief-liberale weekblad *Elsevier* en zijn voorgangers *Elseviers Weekblad* en *Elseviers Magazine* regelmatig aandacht aan die partijen (samen 12 procent). Verder zijn veel berichten afkomstig van het populaire weekblad *Nieuwe Revu* (ruim 17 procent). Zie voor een overzicht van de geanalyseerde artikelen bijlage 1.

Bij de media-aandacht voor de CP en CD komen we enkele typeringen van die partijen steeds weer tegen; die worden hieronder systematisch besproken. In tabel 6.1 staat een overzicht van de in de geanalyseerde artikelen aangetroffen typeringen. Omdat in één artikel vaak meerdere typeringen worden gebruikt is het totale aantal aangetroffen typeringen (133) hoger dan het aantal artikelen (75). De typering 'fascistisch' of 'fascistische partij' bijvoorbeeld is in 31 van de 75 artikelen aangetroffen; dat betekent dat deze typering werd gebruikt in ruim 40 procent van de artikelen.

De typering 'racistisch' of 'racistische partij' werd gebruikt in meer dan de helft van de geanalyseerde artikelen (39 van de 75). Dat gebeurde even vaak in het begin van de jaren tachtig (1982 tot en met 1984: 14 artikelen) als in het begin van de jaren negentig (1992 tot en met 1994: ook 14 artikelen). *De Groene Amsterdammer* sprong

Tabel 6.1 Overzicht beeldvorming CP en CD in de media

Typering		Aantal	Percentage
Negatieve typering	Racistisch / racistische partij	39	52%
	Fascistisch / fascistische partij	31	41%
	Ridiculisering van partij of voorlieden	23	31%
	Partij als criminele organisatie	13	17%
	Partij van en voor boze burgers	11	15%
	Partij met interne conflicten	7	9%
	Extreem-rechtse partij	3	4%
	Anti-islampartij	2	3%
Positieve typering		4	5%
Totaal aantal artikelen		75	

Bron: Knipselarchieven van het Documentatiecentrum van de Anne Frank Stichting, het Documentatiecentrum van de Tweede Kamer en het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.⁹⁹ Percentages zijn afgerond op hele getallen.

eruit; in bijna alle geanalyseerde artikelen (9 van de 11, ofwel ruim 80 procent) gebruikte het blad deze typering. De *Nieuwe Revu* daarentegen was aanmerkelijker spaarzamer (4 van de 13, ofwel ruim 30 procent). In 14 artikelen werden de partijen racistisch én fascistisch genoemd. Enkele voorbeelden ter illustratie. *Vrij Nederland* typeerde de CP vlak voor de verkiezingen van 1982 als een racistische partij, als een partij die hamerde op de overlast van etnische minderheden.¹⁰⁰ Vlak ná de verkiezingen van 1982 schreef *De Groene Amsterdammer*: ‘Vanaf deze donderdag vertoeft aan het Binnenhof de heer Janmaat. Dat kon gebeuren omdat enkele tienduizenden kiezers hun stem hebben gebruikt om een partij in de Kamer te brengen die het moet hebben van haat jegens buitenlanders en etnische minderheden.’ In hetzelfde artikel stond ook: ‘Voor het eerst sinds lang hebben we weer een fascist in de Kamer.’¹⁰¹ Eind september 1982 ging het in een artikel in *De Groene Amsterdammer* consequent over ‘de racistische Centruumpartij’.¹⁰² Ook in de jaren negentig werden Janmaat en de CD regelmatig getypeerd als racis-

tisch. Zo omschreef de *Nieuwe Revu* de politieke boodschap van Janmaat in 1994 als '[t]otale onverdraagzaamheid'. In 1998 schreef Bert Voskuil in de *Nieuwe Revu* over Janmaat dat hij hem had zien veranderen van 'een wat conservatieve politicus in een pure racist'. Volgens hem had Janmaat persoonlijk niet veel tegen buitenlanders, '[m]aar in de politiek was de opportunist Janmaat de man die de vreemdelingenhaat in Nederland handen en voeten gaf'.¹⁰³

De typering 'fascistisch' of 'fascistische partij' werd gebruikt in ruim 40 procent van de geanalyseerde artikelen (31 van de 75). Dit was zo ongeveer de ernstigste beschuldiging die in die jaren kon worden geuit. Dit gebeurde duidelijk meer in de jaren tachtig dan in de jaren negentig (20 respectievelijk 11 artikelen). In het begin van de jaren tachtig ging het vaak om berichtgeving over een wederopstanding van het fascisme, waarbij de CP dan de Nederlandse tak vertegenwoordigde, dan wel om banden met neonaziorganisaties en met de 'zwarte weduwe', mevrouw Rost van Tonningen. In het begin van de jaren negentig betrof het vaak berichten over specifieke CD-kaderleden met mogelijk een neonazistische achtergrond, zoals Richard van der Plas en Yge Graman. Deze typering werd vaak gehanteerd door *Elseviers Magazine* (3 van de 5 artikelen) en *Nieuwe Revu* (7 van de 13). Enkele voorbeelden. In een artikel over de Nationale Centruumpartij (de voorloper van de CP) half maart 1980 in *Vrij Nederland* legden de journalisten een relatie tussen de voormannen van de nieuwe partij, onder wie Henry Brookman, en de Nederlandse Volks-Unie; verder ontdekten zij in het blad van de NCP de 'oude, vertrouwde rechtse, zo niet fascistische ideeën'.¹⁰⁴ *Elseviers Magazine* schreef in januari 1983 dat 'het fascisme onder de vlag van de Centruumpartij de Nederlandse politiek binnengedrongen [was]'.¹⁰⁵ Begin juli 1983 gaf *De Groene Amsterdammer* tegengas en waarschuwde voor een te lichtvaardig gebruiken van de term fascisme.¹⁰⁶ In oktober 1983 publiceerde *Elseviers Magazine* een portret van de CP en memoreerde onder meer dat die partij geldelijke steun ontving van de weduwe Rost van Tonningen. Janmaat ontkende weliswaar 'elke band met het neo-nazisme', maar volgens het blad wemelde het in de top van de CP van mensen met

banden met neonazistische of fascistische organisaties.¹⁰⁷ In 1994 was er veel aandacht voor neonazi's uit het tweede echelon van de cd. Zo schreef journalist Peter Rensen in de *Nieuwe Revu* dat Janmaat neonazi's als Van der Plas en De Regt tolereerde in zijn partij.¹⁰⁸ En ook in *De Groene Amsterdammer* ging het over het partijka-der van de cd dat banden zou onderhouden met naziorganisaties.¹⁰⁹

In ruim 30 procent van de geanalyseerde artikelen (23 van de 75) werden de cp of cd geridiculiseerd, waarbij vooral Janmaat het moest ontgelden. Met name in jaren van sterke groei van de cp of cd, rond 1983 en 1984 en in het begin van de jaren negentig, was deze typering in zwang; na 1998, toen de cd de Tweede Kamer had moeten verlaten, was er nog een laatste opleving. De *Nieuwe Revu* mocht Janmaat graag belachelijk maken; in maar liefst 60 procent van de geanalyseerde artikelen uit dit blad is deze typering aangetroffen. Ook *De Groene Amsterdammer* en *Elseviers Magazine* bliezen op dit punt hun partijtje mee (in 20 procent van de artikelen uit die bladen). Ter illustratie enkele voorbeelden.

Begin september 1982 – enkele dagen voor de Kamerverkiezingen – interviewde de *Nieuwe Revu* Janmaat, die werd neergezet als een opportunist. Hij had zich voor de gelegenheid ziekgemeld bij zijn school, maar beklagde zich vervolgens wel over het vele misbruik dat van de sociale voorzieningen werd gemaakt: 'Neem nou die ambtenaren die zich ziek melden maar ondertussen aan het bijklussen zijn.' In datzelfde artikel typeerde de journalist Janmaat als een vertegenwoordiger van 'het fascisme in een keurig burgerpak'.¹¹⁰ In oktober 1983 schetste *Elseviers Magazine* een weinig vleidend portret van Janmaat: 'De leider van de Centruumpartij oogt als een lijder. Zijn weinig atletische gestalte torst het bebrild vogelkop-pie van de kleine man die zich voortdurend ophoudt in de hoek waar de klappen vallen. [...] Janmaat ziet eruit als de terecht onderschatte klerk op de afdeling debiteuren van een provinciale bank.'¹¹¹ *De Groene Amsterdammer* publiceerde in 1990 een 'galerij van enge mannen'; samen met onder anderen Saddam Hoessein en Jean-Marie Le Pen figureerde ook Janmaat in dit gezelschap. Hij werd omschreven als een 'gekweld man' met 'een kwade genius in zijn in-

borst, die de indruk wekt door zijn poriën naar buiten te willen dringen' en als een 'dolende dwarsligger' zonder enig charisma.¹¹² De *Nieuwe Revu* achtte Janmaat in 1994 een 'zegen voor de natie. De paar honderdduizend racisten die ons land nu eenmaal telt worden op passende wijze vertegenwoordigd door deze licht kwijlende frustraat.'¹¹³ En in 1998 schreef de *Nieuwe Revu* dat Janmaat bij zijn optreden in de Tweede Kamer of in de zendtijd voor politieke partijen 'verschrompelde [...] tot een weinig mediamieke, schichtige, transpirerende en onbetrouwbaar overkomende politicus'.¹¹⁴

In ruim 17 procent van de geanalyseerde artikelen (13 van de 75) werden de CP of CD getypeerd als een 'criminele organisatie'. Deze typering kwam pas in zwang vanaf het begin van de jaren negentig, vooral in 1993 en 1994, toen bleek dat binnen de CD ook (veroordeelde) criminelen, zoals Richard van der Plas – die we hiervoor tegenkwamen als neonazi – en Nico Bodemeijer¹¹⁵ – actief waren. Enkele voorbeelden ter illustratie. In maart 1993 schreef de *Nieuwe Revu* dat de CD binnen zijn kader diverse mensen met een strafblad telde, zoals de raadsleden Wim Elsthout uit Haarlem en Michiel Koning uit Dordrecht, beiden veroordeeld wegens discriminatie. Bij raadslid Van der Plas uit Purmerend was huiszoeking gedaan, waarbij een pistool en fascistische en racistische lectuur in beslag genomen was.¹¹⁶ *Het Parool* ging in augustus 1993 uitvoerig in op een zaak in Purmerend tegen Van der Plas, waarbij sprake zou zijn van bedreigingen, inbraak en het afslachten van huisdieren.¹¹⁷ Peter Rensen, die undercover was bij de CD, schreef in februari 1994 in de *Nieuwe Revu* dat Janmaat in zijn partij doelbewust gebruikmaakte van criminele en gewelddadige mensen, onder wie Van der Plas.¹¹⁸ Bas van Hout ten slotte, ook undercover in de CD, schreef in maart 1994 in de *Panorama* over het criminele en gewelddadige verleden van Yge Graman, lijsttrekker van de CD in Amsterdam die naar eigen zeggen 'talloze aanslagen [had] gepleegd. Mensen met messen neergestoken, met stenen hun pan ingeslagen. Bomaanslagen, brandstichting.'¹¹⁹

De typering 'partij van en voor boze burgers' werd gebruikt in ruim 14 procent van de geanalyseerde artikelen (11 van de 75). In

veel gevallen met de toevoeging dat die partijen daarnaast ook racisten of fascisten aantrokken. Het gaat hier vooral om artikelen waarin de CP- of CD-stemmer werd geanalyseerd. Het merendeel van deze artikelen (8 van de 11) was uit 1982 tot en met 1984; de rest was uit 1993 en 1994. Enkele voorbeelden. *De Groene Amsterdammer* zag in september 1982 stemmen op de CP in Rotterdam als een 'proteststem', 'als een protest tegen de crisis'.¹²⁰ *Elseviers Magazine* typeerde de CP, ook in september 1982, als een 'onvredepartij': 'Over de gekromde ruggen van onze eigen "poor whites", de minima, de kansarmen en de kanslozen, marcheerde een nieuwe onvredepartij het parlement binnen.'¹²¹ *De Groene Amsterdammer* omschreef in juli 1983 de CP-aanhang als een monsterverbond tussen boze burgers en 'agressieve perspectieflozen'.¹²² En in maart 1994 schreef Rinke van den Brink in *Vrij Nederland* over de aanhang van de CD: 'Wanhopig zijn ze, omdat hun stem niet wordt gehoord. Woedend, omdat er in hun ogen niets deugt van het beleid. Verbittert, omdat ze zich achtergesteld voelen. Racistisch soms, omdat ze de buitenlanders de schuld geven van alles wat hun in Nederland niet bevalt.'¹²³

In ruim 9 procent van de geanalyseerde artikelen (7 van de 75) werden de CP en CD getypeerd als partijen waarin conflicten woeden. Al deze artikelen stamden uit 1984 en 1985. Zes artikelen gingen over de conflicten in de CP in 1984 die leidden tot het roeyement van Janmaat uit die partij. Het zevende artikel, uit 1985, ging over het eerste conflict binnen de CD. Vier van de zeven artikelen die deze typering gebruikten, werden gepubliceerd in *Vrij Nederland*. Begin augustus 1984 schreef dit blad dat de ruzie in de CP op straat lag; de hoofdrolspelers in het conflict zouden worden gedreven door 'zulke menselijke trekjes als afgunst, carrièrezucht, machtswellust en tomeloze geldingsdrang'.¹²⁴ In volgende artikelen ging *Vrij Nederland* verder in op de conflicten binnen de CP, waarbij in een artikel uit oktober 1984 Janmaat onder meer verweten werd dubieuze declaraties te hebben ingediend.¹²⁵ Half februari 1985 schreef het blad tot slot over de eerste ruzie in de net opgerichte CD; Janmaat had de fractiemedewerkers Vierling en Van Aken geschorst.¹²⁶

In 4 procent van de geanalyseerde artikelen (3 van de 75), steeds uit de jaren negentig, werd de CD in verband gebracht met snelgroeiende extreem-rechtse partijen elders in West-Europa, zoals Vlaams Blok (België), Deutsche Volksunion (West-Duitsland) of Front National (Frankrijk), dan wel met de Moonsekte. In maart 1990 ging *Elsevier* in op de financiële banden van de CD met andere extreem-rechtse partijen in West-Europa en met de Moonsekte. Van de Moonsekte, die relaties zou onderhouden met verschillende extreem-rechtse groeperingen, zou de CD circa 20.000 gulden hebben ontvangen en van de neofascistische Deutsche Volksunion circa 30.000 gulden. Verder pochte Janmaat in dat artikel over zijn banden met het Franse Front National, het Vlaams Blok en de Duitse Republikaan.¹²⁷

In ruim 2 procent van de geanalyseerde artikelen (2 van de 75) werden de CP en CD getypeerd als 'anti-islampartijen'. Een voorbeeld: in een interview met *Elseviers Magazine* in 1984 zei Janmaat: 'Let op islamieten, die zijn levensgevaarlijk'; hij vreesde bloedige conflicten tussen islamieten en christenen in Nederland. Het blad plaatste de geciteerde uitspraak als kop boven een artikel waarin overigens een breed scala aan onderwerpen aan de orde kwam.¹²⁸

Slechts in enkele gevallen gebruikten journalisten een meer positieve typering voor de CP, de CD of hun voorlieden. Dat gebeurde in ruim 5 procent van de geanalyseerde artikelen (4 van de 75). Na de verkiezingen van 1982 schreef *De Groene Amsterdammer* over de CP-campagne dat die 'hard, professioneel en zeer geraffineerd [was]. Het kader [van de CP] lijkt niet groot te zijn, maar wel zeer efficiënt te werken.'¹²⁹ In 1983 merkte de *Haagse Post* op dat mensen die hem van vroeger kennen, Janmaat herinneren als 'eigenwijs, eigenzinnig, soms ook *echt grappig*'.¹³⁰ En Bert Voskuil ten slotte omschreef Janmaat in 1998 in de *Nieuwe Revu* als iemand die 'verrassend geestig' was, '[m]aar die humor kwam nooit naar voren in zijn Kamerbetogen of in de zendtijd voor politieke partijen'.¹³¹

De beeldvorming van de CP en CD ontwikkelde zich in de tijd (zie tabel 6.2). Daarbij worden vier perioden onderscheiden. De eerste

is van 1980 tot 1986; in deze periode vond de oprichting van de CP plaats, trad Janmaat in 1982 toe tot de Tweede Kamer en moest hij die in 1986 weer verlaten. De tweede is van 1986 tot 1989, de periode dat Janmaat geen lid van de Kamer was en zijn nieuwe partij, de CD, probeerde op te bouwen. De derde is van 1989 tot 1994; in deze periode keerde Janmaat, nu voor de CD, weer terug in de Kamer en was er vooral vanaf 1992 sprake van een snelle groei van de partij. De vierde en laatste periode is die van 1994 tot 1998; in die periode was de CD door interne conflicten verdeeld en moest Janmaat in 1998 de Kamer definitief verlaten.

Enkele typeringen voor de CP en CD werden gebruikt in de hele periode 1980-1998, andere vooral in een of twee specifieke perioden. De vaakst gehanteerde typeringen – ‘racistisch’, ‘fascistisch’ en ‘ridiculiserend’ – werden gebruikt in alle perioden.

Tabel 6.2 Overzicht beeldvorming in de loop van de tijd

Typering	1980-1986	1986-1989	1989-1994	1994-1998	gemiddeld
Racistisch / racistische partij	48%	-	68%	33%	52%
Fascistisch / fascistische partij	45%	50%	44%	-	41%
Ridiculiserend	21%	100%	36%	50%	31%
Partij als criminele organisatie	-	-	48%	17%	17%
Partij van en voor boze burgers	19%	-	12%	-	15%
Partij met interne conflicten	17%	-	-	-	9%
Extreem-rechtse partij	-	-	12%	-	4%
Anti-islampartij	2%	-	4%	-	3%
Positief	5%	-	4%	17%	5%
Aantal artikelen per periode	42	2	25	6	

Bron: Knipselarchieven van het Documentatiecentrum van de Anne Frank Stichting, het Documentatiecentrum van de Tweede Kamer en het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen. Percentages zijn afgerond op hele getallen.

sering' – werden over de gehele periode aangetroffen, zowel in de jaren tachtig als in de jaren negentig. Daarbij werd de typering 'racistisch' of 'racistische partij' in de loop van de tijd vaker gebruikt en de typering 'fascistisch' of 'fascistische partij' geleidelijk minder vaak. Deze laatste typering veranderde ook van karakter. Zoals hiervoor al aangegeven ging het in het begin van de jaren tachtig vaak om berichtgeving over de wederopstanding van het fascisme, waarvan de CP dan de Nederlandse tak was, en in het begin van de jaren negentig over specifieke CD-kaderleden met mogelijk een neonazistische achtergrond. Het ridiculiseren van Janmaat was ook populair gedurende de gehele periode, maar vooral in die perioden dat zijn partij uit de Kamer was verdwenen (1986-1989) of door ruzies in het ongerede was geraakt (1994-1998). De typering van de partij als 'criminele organisatie' kwam vooral voor in de jaren negentig, toen bleek dat in de CD ook (veroordeelde) criminelen actief waren. De typering 'partij van en voor boze burgers' was vooral in zwang in jaren dat de CP en CD sterk groeiden; de media waren dan geïnteresseerd in wie de (potentiële) kiezers op die partijen waren. De typering 'partij met interne conflicten' kwam alleen voor in de periode 1980-1986 en betrof de berichtgeving over de ruzie in de CP rond 1984.

De beeldvorming van de CP en CD in kranten en weekbladen was vooral gericht op voor die partijen negatieve aspecten. Dat blijkt uit bovenstaande analyse van 75 langere artikelen uit vooral weekbladen. Dit beeld komt in grote lijnen overeen met dat in het proefschrift van Schafraad over de berichtgeving in drie Nederlandse dagbladen over extreem-rechts. Hij concludeerde dat de media extreem-rechtse partijen zagen als 'controversiële buitenstaanders'; dergelijke partijen werden in de media apart geplaatst van 'normale' partijen door hun controversiële aspecten te benadrukken.¹³² Dit beeld wordt in grote lijnen ook bevestigd in het proefschrift van de politicoloog Sjoerdje van Heerden over de demonisering van politieke partijen in Nederland in de jaren 1995-2011. Zij toonde aan dat de CD in relatie tot de hoeveelheid media-aandacht gedurende haar bestaan het vaakst is gedemoniseerd van alle partijen. In onge-

veer 10 procent van de onderzochte berichten werd die partij afgeschilderd als 'de belichaming van het nazi-regiem', als het 'absolute kwaad'.¹³³

Deze negatieve berichtgeving over de CP en CD beperkte zich overigens niet tot de meer linkse kranten en weekbladen. Het hele spectrum, van rechts tot links, veroordeelde die partijen. Van belang was ook de rol van populaire bladen als *Nieuwe Revu* en *Panorama*; vooral *Nieuwe Revu* zou in de loop der jaren veel (kritische) aandacht besteden aan Janmaat en zijn partijen.

Debat in en door de media

Uit het voorgaande blijkt dat de media vrij veel aandacht aan de CP en CD besteedden en dat de beeldvorming over die partijen (bijna) steeds gericht was op voor die partijen negatieve aspecten. In dat licht bezien is de toon van het debat in en door de media over de omgang met de CP en CD opmerkelijk tobberig te noemen.

De media hadden het gevoel dat ze voor een dilemma stonden: enerzijds wilden ze nieuws brengen, anderzijds waren ze bang om Janmaat in de kaart te spelen door te veel aandacht aan zijn partijen te schenken.¹³⁴ Al de jaren die Janmaat in de Kamer zat hebben ze geworsteld met de vraag hoe met hem en zijn partijen om te gaan. Het debat ging steeds over drie opties: zoveel mogelijk negeren, behandelen zoals men elke andere partij zou doen, of het zoeken van de kritische confrontatie. Voorstanders van de (eerste) optie 'negeren' stelden dat elke aandacht voor een extreem-rechtse partij, ook kritische en negatieve, uiteindelijk gunstig was voor die partij. Critici van die optie merkten op dat het negeren van een extreem-rechtse partij ervoor zorgde dat die partij oncontroleerbaar voortwoekerde en wellicht profiteerde van het underdog- of martelaareffect. Voorstanders van de (tweede) optie 'gewoon behandelen als andere partijen' hadden drie argumenten. Zij stelden dat het hier ging om democratisch gekozen volksvertegenwoordigers. Verder was gewoon het journalistieke adagium 'nieuws is nieuws' van toepassing; extreem-rechts was een politieke factor, waar journalisten niet omheen konden. En tot slot zou de geloofwaardigheid van de journalistiek in

de ogen van de burgers kunnen worden aangetast als bepaalde belangrijke maatschappelijke verschijnselen stelselmatig niet werden besproken. Voorstanders van de (derde) optie 'kritische confrontatie' wilden ook berichten over extreem-rechts, maar stelden dat deze partijen wel extra kritisch moesten worden benaderd; verder zou aan hun voormannen geen podium voor propaganda mogen worden geboden.¹³⁵ Dit debat speelde zich af in de kranten en weekbladen, in *De Journalist* – het orgaan van de Nederlandse Vereniging van Journalisten, nvj – maar ook in zaaltjes waar journalisten met elkaar in gesprek gingen. Met name de in 1984 opgerichte nvj-werkgroep Media en Racisme (later: werkgroep Migranten en Media) probeerde de gedachtevorming onder journalisten te stimuleren, onder meer door het organiseren van symposia en 'journalistencafés'.¹³⁶

In 1984 ging het debat vooral over fatsoensregels voor journalisten bij de omgang met extreem-rechts en bij de berichtgeving over minderheden. Dit was het onderwerp van het eerste symposium dat de werkgroep Media en Racisme in april 1984 organiseerde.¹³⁷ Tijdens het debat bleek echter dat de meeste aanwezigen weinig voor dergelijke regels voelden; die werden ervaren als een inmenging in de redactionele verantwoordelijkheid.¹³⁸ Ondanks de kritiek op de aanbevelingen stelde de werkgroep ze eind juni 1984 toch vast¹³⁹; begin oktober 1984 werden ze 'officieel' aan het bestuur van de nvj aangeboden.¹⁴⁰ In het begin van de jaren negentig ging het debat niet meer over fatsoensregels, maar vooral over de vraag *hoe* te berichten over extreem-rechts. Na de verkiezingsoverwinningen van de cd in 1989 en 1990 schreef journalist Rinke van den Brink begin mei 1990 dat het negeren had gefaald. De strategie zou nu moeten zijn 'Met open vizier tegenover extreem rechts'; maar de manier waarop was wel van belang.¹⁴¹ De vraag naar 'de manier waarop' kwam aan de orde in een door de werkgroep Migranten en Media gepubliceerde brochure en in diverse door de werkgroep voor journalisten georganiseerde bijeenkomsten.

De werkgroep publiceerde eind maart 1993 de brochure 'Tussen missie & misser', waarin aandacht werd besteed aan de berichtgeving over extreem-rechts.¹⁴² De schrijvers van de brochure waren

geen voorstander van het doodzwijgen van extreem-rechts, maar vonden wel dat voorkomen moest worden dat de media ongewild propaganda maakten voor standpunten die bedreigend waren voor delen van de bevolking. Ze waarschuwden tegen het zomaar aan het woord laten van woordvoerders van extreem-rechts zonder dat in een kader te plaatsen of weerwoord te bieden. Het gevaar dreigde dan immers dat de media de strategie van extreem-rechts ondersteunden, die met sensationele of provocerende uitspraken in de krant of op televisie probeerden te komen. Ook zouden de media moeten letten op de gevestigde partijen die mogelijk standpunten van extreem-rechts overnamen om kiezers terug te winnen.¹⁴³

De werkgroep organiseerde verder verschillende bijeenkomsten. Eind mei 1990 was er een bijeenkomst over de wijze van berichtgeving over extreem-rechts, waarbij onder meer de vraag aan de orde kwam of vertegenwoordigers van extreem-rechts konden worden geïnterviewd.¹⁴⁴ Ook ging het over de vraag: 'gewoon' het nieuws brengen of kritisch berichten.¹⁴⁵ *De Volkskrant* schreef naar aanleiding van deze bijeenkomst dat journalisten zich nog geen raad wisten met extreem-rechts: de omslag van 'doodzwijgen' naar 'aanpakken' zou nog zeer omstreden zijn.¹⁴⁶

In de aanloop naar het verkiezingsjaar 1994 waren er meer bijeenkomsten. Met name radio- en televisiejournalisten zochten instrumenten om extreem-rechtse partijen in een rechtstreeks debat met argumenten te bestrijden.¹⁴⁷ Uit een verslag van een bijeenkomst begin december 1993 bleek dat journalisten bleven worstelen met het verschijnsel Janmaat. Bij dat verslag waren enkele tips gevoegd, onder meer over de omgang met extreem-rechts, meer in het bijzonder de cd. Het moest allemaal anders dan in de jaren daarvoor: 'Laat bangelijke houding varen, laat cd'ers aan het woord, maar ga goed voorbereid de discussie aan. [...] Laat ze door een kritische benadering door de mand vallen.' Een andere tip was: 'We moeten nieuws willen maken door extreem-rechts te ontmaskeren'; daarbij moesten echter journalistieke maatstaven niet uit het oog worden verloren 'in verband met gevaar voor doorschieten/overdrijven'. Voor radio en tv gold: 'voorzichtig met live verslaggeving', en

voor alle media: '[n]ooit zomaar straatinterviews zonder context'. De media werd aangeraden om voor de komende verkiezingen een aantal mensen vrij te maken 'zodat zij zich volledig kunnen storten op (toekomstige) cd politici'.¹⁴⁸ In februari 1994 organiseerde de werkgroep Migranten en Media weer een bijeenkomst voor radio- en televisiejournalisten over de vraag: hoe bericht je over extreem-rechts zonder die partijen in de kaart te spelen?¹⁴⁹ De meningen bleken verdeeld; het grootste deel van de journalisten wilde wel aandacht aan de cd besteden, maar wist alleen niet hoe.¹⁵⁰

Na de grote overwinning van extreem-rechts bij de gemeenteraadsverkiezingen van maart 1994 ging het in *De Journalist* weer over de vraag hoe toch om te gaan met extreem-rechts. Er was volgens een van de artikelen in dat blad waarschijnlijk geen ander onderwerp waar in journalistiek Nederland zoveel over was gesproken.¹⁵¹ De werkgroep Migranten en Media organiseerde voor de Kamerverkiezingen van mei 1994 nog enkele journalistencafés over de berichtgeving over extreem-rechts. Zij zag daarin enkele interessante ontwikkelingen: een harde aanpak – als voorbeeld noemde men de verslaglegging over Janmaats uitspraken na de dood van minister Dales – en een aanpak gericht op ontmaskering – genoemd werd de undercoverjournalistiek van de *Nieuwe Revu* en *De Groene Amsterdammer*.¹⁵² Volgens de werkgroep leek de terughoudende opstelling van de media ten opzichte van extreem-rechts nu definitief voorbij; confrontatie en onthulling waren de nieuwe journalistieke vormen.¹⁵³ De verkiezingsoverwinningen van extreem-rechts in 1994 leidden tot enige vertwijfeling bij de werkgroep Migranten en Media. De media besteedden veel – en kritische – aandacht aan extreem-rechts, maar dat bleek niet te werken; die partijen bleven maar groeien.¹⁵⁴

Na medio 1994 droogde de discussie over de berichtgeving over extreem-rechts snel op. De deplorabele toestand waarin de cd inmiddels verkeerde was daar ongetwijfeld debet aan. Na het vertrek van Janmaat uit de Tweede Kamer in mei 1998 blikten de media terug op de houding van de media ten opzichte van de cp en cd. Onder de titel 'We hebben cd te lang genegeerd,' schreef *de Volks-*

krant dat de media vanaf het begin van de jaren tachtig debatteerden over de vraag: ‘doodzwijgen of niet’; in de praktijk overheerste volgens de *krant* het doodzwijgen.¹⁵⁵ Dat klopt niet; er was – zoals we hebben gezien – in de kranten en weekbladen juist relatief veel aandacht voor de CP en CD. In dat licht is het opmerkelijk dat in de media en in debatten tussen journalisten het punt steeds terugkeerde, dat die partijen zijn doodgezwegen of genegeerd.

De CP en CD over de media

De CP en CD hadden een haat-liefdeverhouding met de media. Die partijen hechtten zeer aan een positief beeld in de media. Ze gingen ervan uit dat journalisten hen altijd in de verdachte hoek wilden drukken, maar aan de andere kant hadden ze de media nodig voor (gratis) publiciteit. Bijna voortdurend klaagden ze over te weinig media-aandacht, maar anderzijds slaagden ze erin regelmatig in het nieuws te komen met provocaties, relletjes of opstootjes. In zijn autobiografie was Janmaat zeer kritisch over de democratie in Nederland: ‘Het respecteren van opvattingen en rechten van alle burgers is een loze kreet geworden. Onze vrijheid wordt beperkt door de wet, die slechts ter bescherming van de machtsposities dient. De democratie is in ons land verworden tot een verkapte, maar niet minder dwingende, dictatuur. Essentiële kritiek op het beleid is voorbehouden aan de drie grotere partijen, die dat overigens nalaten. De kleine partijen kunnen zich daarbij aansluiten of opkrassen. De klassieke grondrechten: vrijheid van meningsuiting, vrijheid van drukpers en vrijheid van vergaderen gelden slechts voor enkelen.’ En de media hadden volgens hem meegewerkt aan deze inperking van de vrijheid.¹⁵⁶

De door de CP en CD gebruikte beeldvorming over de media kende twee met elkaar samenhangende typeringen om de manier waarop die met hen omgingen te duiden. In de eerste plaats de typering ‘dictatuur’. De grondwettelijke vrijheden golden niet voor de CP en CD; zij hadden essentiële kritiek op het beleid van de regering en de grote partijen, en dat mocht niet. In de tweede plaats de typering ‘gesubsidieerde media’. De regering subsidieerde de media die

hierdoor afhankelijk waren van die regering en haar beleid dus goedpraatten; kritiek op de regering – zoals die van de CP of CD – mochten ze niet publiceren. Dit ‘verhaal’ werd in de loop der jaren in de partijbladen opgebouwd; zo nu en dan kwam het ook in interviews met Janmaat naar voren.

Het CP-blad *Middenweg* stelde zich in 1984 de vraag waarom de berichtgeving in de media over de CP zo vaak negatief was. Wat dan volgt is een eerste uitwerking van de ‘dictatuur’-typering. Volgens het blad was er sprake van een ‘soort van samenzwering’ tussen de ‘zgn. vrije pers’ en de politiek: ‘De landelijke pers heeft letterlijk een muur rond de Centruumpartij opgetrokken’, omdat die partij een potentiële bedreiging was voor de gevestigde partijen. Dit leidde volgens de schrijver tot een uitholling van de rechtsstaat.¹⁵⁷ In 1988 kwam voor het eerst de ‘subsidie’-typering aan de orde. Het CD-blad *CD-actueel* schreef toen dat er geen pluriforme Nederlandse pers bestond. De regering was er door subsidies te verstrekken in geslaagd de media van haar afhankelijk te maken, en dus ‘praten de grote kranten [...] het kromme, verraderlijke beleid van de regering recht’.¹⁵⁸ Deze boodschap werd in de volgende jaren regelmatig herhaald. In 1991 schreef *CD-actueel* dat de pers in ruil voor subsidies de rol had ‘de macht te stabiliseren door deze te steunen’.¹⁵⁹ En in 1992 schreef het blad dat de drie grote partijen dominant waren en alleen kritiek accepteerden van kleinere partijen als die ‘binnen de perken van het politieke accord bleef’. De media werkten daaraan mee. De dagbladpers was afhankelijk geworden van overheidssubsidies: ‘Daarvoor wordt de regering [...] slaafs gevolgd.’ Voor radio en tv gold hetzelfde: ‘De kwijnende zuilen verdedigen elk hun politieke voorlui.’ Maar het zou allemaal niet baten; de grote partijen waren er niet in geslaagd de CD uit de publieke discussie te drukken.¹⁶⁰ In januari 1993 kon Janmaat zijn ideeën over de media kwijt in een interview in het vakblad *Mediakrant*. Hij was uiterst kritisch over de persvrijheid in Nederland en beschouwde de media als een verlengstuk van de regering, omdat die gedeeltelijk gesubsidieerd werden: ‘Voor dat geld hebben ze [de regering, JdV] eigenlijk buitengewoon goedkoop de Nederlandse pers gekocht’.¹⁶¹

Vanaf 1994 werd het taalgebruik harder. De CD aarzelde niet om de ‘onderdrukking’ van de partij te vergelijken met de onderdrukking in de Sovjet-Unie en nazi-Duitsland. Na de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 was de redactie van *CD-info* verontwaardigd over het feit dat van alles was ondernomen om de partij van de winst af te houden: ‘Sommigen van ons kregen de indruk dat de onderdrukking hier kon wedijveren met die uit de oude Sovjet-Unie.’¹⁶² Na de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 schreef de redactie van *CD-info* dat in Nederland de vrijheid van meningsuiting en die van drukpers werden beknót. De vrijheid van meningsuiting door de discriminatiewetgeving en de vrijheid van drukpers doordat de overheid de pers subsidieerde. Daardoor zou de pers de overheid volgen door het achterwege laten van kritiek op het minderheden- en asielzoekersbeleid. In de ogen van de CD was zo ‘een structuur van bestrijding’ ontstaan, ‘waar de leiders van het Derde Rijk jaloers op zouden worden’.¹⁶³ In het televisieprogramma *Het zwarte schaap*, uitgezonden in juli 1999, haalde Janmaat voor het laatst nog eens uit naar de media. De pers had volgens hem naar het pijpen van de grote partijen gedanst; de dagbladen hadden de CD geboycot; de pers was niet onafhankelijk.¹⁶⁴

Tot besluit

Het maatschappelijk klimaat in Nederland in de jaren tachtig en negentig was zeer kritisch ten opzichte van extreem-rechtse partijen en groepen, zoals de CP en CD.¹⁶⁵ In die jaren waren de Tweede Wereldoorlog en de holocaust een symbool en moreel referentiepunt: ‘Dat nooit meer.’¹⁶⁶ Dit restrictieve maatschappelijke klimaat werd actief ondersteund en gevoed door maatschappelijke organisaties als de Anne Frank Stichting, het Nederlands Centrum Buitenlanders, de FNV, de kerken en organisaties van het voormalig verzet. Die hanteerden drie strategieën tegen de CP en CD, alle drie gericht op het beïnvloeden van de publieke opinie. De eerste strategie was ‘argumenteren en discussiëren’. Ze gingen ervan uit dat het overgrote deel van de kiezers op de CP en CD geen racist was, maar uit ontevren-

denheid op hen had gestemd. Informatie over die partijen en hun achtergrond zou deze kiezers weer op het rechte pad moeten brengen. Voorlichting zou er ook voor moeten zorgen dat het overgrote deel van de Nederlandse bevolking niet op die partijen zou gaan stemmen; het streven was erop gericht de bevolking als het ware te immuniseren tegen de CP en CD. De tweede strategie was 'ontmaskeren'. Maatschappelijke organisaties voerden rechtszaken tegen de CP en CD om zo het 'ware' (racistische) gezicht van die partijen te laten zien en om ze en passant op kosten te jagen. De derde en laatste strategie was 'actie'. Maatschappelijke organisaties waren betrokken bij demonstraties tegen die partijen, om zo te laten zien dat een groot deel van de Nederlandse bevolking tegen hen was.

De Anne Frank Stichting speelde vooral in de eerste helft van de jaren tachtig een belangrijke en centrale rol bij de bestrijding van de CP en CD. Ze droeg bij aan het formuleren van het ideologisch fundament voor de bestrijding van racisme en discriminatie, en van de CP en CD, onder meer door vele boeken en opinieartikelen te publiceren. De Anne Frank Stichting was actief in vier van de vijf arena's. Ze probeerde de publieke opinie te beïnvloeden door heel veel informatie te verstrekken. Het gezicht naar buiten van de stichting, Joke Kniesmeijer, was actief in het politieke circuit; zij maakte deel uit van de commissies-Stuivering en -Rombouts en droeg zo bij aan het PvdA-beleid. De stichting spande diverse rechtszaken tegen de CP aan. Tot slot was zij betrokken bij het organiseren van enkele demonstraties tegen discriminatie en racisme en tegen de CP en Janmaat en wisselde zij informatie uit met antifascisten; na de antifascistische acties in Boekel (1984) en Kedichem (1986) kwam daar overigens een eind aan. De stichting was in die jaren, in tegenstelling tot de andere maatschappelijke organisaties, bijna fulltime met de bestrijding van discriminatie en racisme en van de CP en CD bezig. Wat dat betreft is zij te vergelijken met de mensenrechtenorganisaties uit de Verenigde Staten, ook wel aangeduid als *watchdog groups*, die in aanvulling op de rol van de overheid een belangrijke bijdrage leverden aan de bestrijding van extreem-rechtse organisaties.¹⁶⁷

De (contra)strategieën van de CP en CD tegenover de informatiestroom vanuit de maatschappelijke organisaties waren ‘provoce-ren’ en ‘argumenteren en discussiëren’. Ze probeerden zelf de publieke opinie te beïnvloeden en gebruikten daarvoor de partijbladen en de zendtijd voor politieke partijen op radio en televisie, en als het meezat hadden ze free publicity in de media. Demonstraties van die partijen werden meestal door de gemeenten verboden met het oog op de vrees voor ongeregelde heden. Verder probeerden ze een enkele keer zelf rechtszaken aan te spannen, zoals de CD deed tegen de Anne Frank Stichting. Het effect van de bestrijding door maatschappelijke organisaties was waarschijnlijk groot. Door het voor hen zeer restrictieve maatschappelijke klimaat waren de CP en CD en hun actieve leden in hoge mate geïsoleerd.

Na de verkiezingsnederlagen van de CD in 1998 schreef *de Volkskrant* dat die partij te lang was genegeerd.¹⁶⁸ Dat klopt niet. Er was in kranten en weekbladen juist vrij veel aandacht voor de CP en CD, vooral in de jaren 1983-1984 en rond 1994. Die aandacht werd in 1983 en 1984 gestimuleerd door de angst voor de wederopstanding van het fascisme en voor de opkomst van de CP, en tussen 1992 en 1994 eerst door het maatschappelijk debat over het minderhedenbeleid en daarna door de gunstige peilingen van de CD. De media-aandacht voor de CP en CD was wel bijna volledig gericht op voor die partijen negatieve aspecten. Dat blijkt uit een analyse van de beeldvorming van deze partijen in 75 langere artikelen uit vooral de weekbladen. De partijen werden veelvuldig getypeerd als ‘racistisch’ of ‘fascistisch’, of werden geridiculiseerd. Een meer positieve typing werd nauwelijks aangetroffen. Dit sluit aan op de conclusie uit het proefschrift van de communicatiewetenschapper Schaafraad; uit zijn onderzoek bleek dat de media-aandacht voor extreem-rechtse partijen vooral gericht was op de controversiële aspecten van die partijen. Dat sluit ook aan op de conclusie uit het proefschrift van de politicoloog Van Heerden dat de CD relatief vaak is gedemoniseerd. Kortom, vrij veel en vooral negatieve aandacht. Hierbij moet worden aangetekend dat de CP en CD met hun nationalistische en xe-

nofobe propaganda, de vele interne conflicten en de controversiële uitspraken van Janmaat ook wel de nodige aanleiding gaven tot kritische berichtgeving.

Het assertieve optreden van de media in de praktijk – zeker rond 1994 – staat in schril contrast met de tobbenige toon in de debatten die journalisten onderling voerden. Daaruit ontstaat de indruk dat de media niet goed wisten hoe om te gaan met de CP en CD: negeren, behandelen zoals men elke andere partij zou doen, of het zoeken van de kritische confrontatie. Over die vraag is vanaf 1982, toen de CP in de Kamer was gekomen, tot het moment dat de CD in 1998 weer uit de Kamer verdween, voortdurend een discussie gevoerd. Het dilemma waar journalisten voor stonden was duidelijk: ze wilden aan de ene kant nieuws brengen, aan de andere kant waren ze bang om Janmaat in de kaart te spelen.¹⁶⁹ In de jaren negentig ging het debat onder journalisten met name over de vraag hoe om te gaan met extreem-rechts, waarbij het er waarschijnlijk vooral om ging hoe *weerwerk* te bieden. Na de verkiezingen van 1994 heerste er aanvankelijk grote verwarring bij de media. Al die media-aandacht voor de CD en dan toch verkiezingsoverwinningen voor die partij; hoe was dat mogelijk? Die discussie ebde al snel weg, toen bleek dat de CD als gevolg van een interne machtsstrijd in het ongerede was geraakt. De tobbenige toon in de debatten werd wellicht veroorzaakt doordat extreem-rechts, ondanks de voortdurende en scherpe mediacampagne, in 1983-1984 en in 1992-1994 zo snel groeide. En misschien realiseerden journalisten zich ook dat ze zelf aan die groei hadden bijgedragen door veel te berichten over extreem-rechts en zijn thema's.

De media hebben bij de bestrijding van de CP en CD twee strategieën gehanteerd om de publieke opinie te beïnvloeden. De eerste was 'argumenteren en discussiëren'; hierbij ging het om het verstrekken van informatie over racisme en discriminatie en over de CP en CD. De tweede was 'ontmaskeren'; hierbij ging het erom het 'ware' (fascistische, racistische, criminele) gezicht van die partijen bloot te leggen. Zoals bleek uit het *Elsevier*-interview uit 1994, schuwden journalisten het niet om Janmaat ook uitspra-

ken in de mond te leggen die hij niet had gedaan.

De CP en CD hanteerden twee (contra)strategieën om zelf de publieke opinie te beïnvloeden. De eerste was ‘provoceren’; door de eigen standpunten op uitdagende wijze te formuleren of door de (politieke) tegenstanders te pesten probeerden ze in het nieuws te komen. De tweede was ‘argumenteren en discussiëren’; de partijen probeerden hun eigen standpunten voor het voetlicht te brengen, in de zendtijd voor politieke partijen en via free publicity. Die aanpak was tamelijk succesvol, gezien de ruime bekendheid van Janmaat en van zijn belangrijkste politieke standpunten. De vele aandacht voor die partijen in de media, met name in de jaren 1983-1984 en 1992-1994, heeft waarschijnlijk bijgedragen aan hoge scores in de peilingen en aan enkele verkiezingsoverwinningen. In die zin was media-aandacht gunstig voor die partijen. Anderzijds heeft de vele negatieve publiciteit rond de uitspraken van Janmaat in januari 1994 en die van Graman in *Panorama* en het tv-programma *Deadline* in maart en april 1994 een grote rol gespeeld bij de teloorgang van de CD in en na 1994. Het bekende adagium dat elke media-aandacht, positief of negatief, gunstig is voor een extreem-rechtse partij¹⁷⁰ – Janmaat geloofde hier ook in – gaat dus maar ten dele op, blijkt uit dit hoofdstuk. Als het nieuws te negatief wordt en taboes in de maatschappij raakt – in dit geval: antisemitisme en racistisch geweld – of als het nieuws over interne conflicten gaat, keert de publiciteit zich tegen de partij.